

AQUADUCTEN

HET OUDE ROME had vanwege zijn grote thermencomplexen en zijn talrijke badhuizen – ooit ruim achthonderd – een enorme behoefte aan water. In de oudheid bestonden er elf aquaducten die het water vanuit het meer van Bracciano (vijftig kilometer ten noorden van Rome) en vanuit de bergen naar de stad voerden. Alle aquaducten tezamen hadden een lengte van ongeveer 480 kilometer. Ze brachten per dag 1,15 miljoen kubieke meter water naar Rome.

De oudste waterleiding naar Rome dateert uit circa 312 v.Chr. en liep onder de grond. Ze werd aangelegd door de censor Appius Claudius, wiens naam nog voortleeft in de Via Appia. Van een later aquaduct, het Aqua Claudia, zijn nog omvangrijke resten overgeleverd. Het werd in 52 n.Chr. op last van keizer Claudius voltooid en was negenenzestig kilometer lang, waarvan vijftien kilometer bovengronds liep. De huidige Porta Maggiore maakte er deel van uit. De kortste twee Romeinse aquaducten waren het Aqua Appia met 16,6 kilometer en het Aqua Tepula met achttien kilometer. Het zogenaamde ‘Aqua Virgo’ passeerde op de plek waar nu de Trevifontein ligt en werd door Agrippa aangelegd voor zijn thermen bij het Pantheon. Het was 21,2 kilometer lang.

Aan het einde van de Middeleeuwen zagen hervormingsgezinde pausen in dat het van levensbelang was om de weggekwinde stad van schoon water te voorzien. Doordat de aquaducten in de loop der tijden door de barbaren waren vernietigd, waren immers niet alleen de thermen in verval geraakt, maar was het overgebleven Romeinse volk ook van zijn drinkwater beroofd. Er werden opnieuw, zij het bescheiden, waterleidingen aangelegd. Naderhand lieten de renaissancepauzen zogeheten *mostra-fonteinen* bouwen, indrukwekkende decorfonteinen, zoals de Trevifontein, de Fontana dell’Acqua Felice en de Fontana dell’Acqua Paola op de Janiculus (Trastevere).

In zijn historische roman *De koepel van Brunelleschi* (2000) vertelt de Canadees-Britse auteur Ross King dat de Romeinen in de vroege vijftiende eeuw van mening waren dat via de aquaducten olijfolie uit de buurt van Napels naar de stad werd gebracht.

Koningin Christina van Zweden, die in haar lutherse vaderland troonsafstand had moeten doen omdat ze katholiek was geworden, besloot zich op uitnodiging van paus Alexander VII in Rome te vestigen. Toen ze in 1655 in de stad aankwam, werd ze feestelijk ontvangen en in de stad rondgeleid.

Overal zag ze uitbundig spuitende of borrelende fonteinen. Na afloop van de rondrit dankte ze haar gastheren voor het schitterende onthaal en merkte op dat de kranen nu wel mochten worden dichtgedraaid.

Ook het moderne Rome springt nog kwistig met water om. Het bewijs daarvoor zijn de honderden fonteinen en fonteintjes, al wijst het stadsbestuur er tegenwoordig op dat ze elkaar van water voorzien.

ARA PACIS

HET ARA PACIS of 'Altaar van de Vrede', een van de belangrijkste monumenten uit het oude Rome, ligt aan de Lungotevere in Augusta bij de Tiber, vlakbij de Ponte Cavour. Het bouwwerk meet 11,65 bij 10,62 meter en werd in 9 v.Chr. opgericht naar aanleiding van de wereldvrede die keizer Augustus in 17 v.Chr. had uitgeroepen: de zogenaamde Pax Augusta. Elk jaar werd deze vrede, die het gevolg was van de zeges van Augustus tijdens zijn veldtochten in Gallië en Spanje, in het Ara Pacis met een offerritueel herdacht.

De reliëfs in Carrarisch marmer, die van uitmuntende kwaliteit zijn, tonen aan de zijde van het mausoleum scènes uit een optocht die op 4 juli van het jaar 13 v.Chr. ook werkelijk heeft plaatsgehad. Men is erin geslaagd verschillende leden van de keizerlijke familie te identificeren.

In 1658 werden onder het Palazzo Peretti (nu Amalgia) aan de Piazza San Lorenzo in Lucina negen steenblokken gevonden met afbeeldingen van de genoemde processie. Twee ervan werden door de familie De' Medici gekocht en kwamen in Florence terecht, twee andere gingen naar het Vaticaan en het Louvre. Pas in 1879, toen nieuwe fragmenten werden gevonden, kwam men tot het besef dat men te doen had met het Ara Pacis. Zijn huidige plek heeft het monument sinds 23 september 1938, toen Mussolini het voor het publiek liet openstellen in een paviljoen van de Romeinse architect Vittorio Ballio Morpurgo. Sinds 2006 staat het in een nieuw gebouw van de Amerikaan Richard Meier. Gedeelten ervan bevinden zich nog steeds in Florence en Parijs, maar het Vaticaan gaf zijn stukken terug in 1954.

Augustus, die toen nog Gaius Octavius heette, werd door Caesar geadopteerd en versloeg in 42 v.Chr. bij Philippi in Macedonië diens moordenaars Brutus en Cassius. Vanaf 30 v.Chr. was hij alleenheerser. In 27 v.Chr. werd hij de eerste Romeinse keizer, waarbij hij de naam Augustus (de 'Verhevene') kreeg. In 12 v.Chr. werd hij Pontifex Maximus (opperpriester) en in 2

v.Chr. kreeg hij de eretitel 'Pater Patriae' (vader des vaderlands). Hij was bevriend met de schrijvers Horatius, Ovidius, Livius en Vergilius. Aan de laatstgenoemde dichter gaf hij naar aanleiding van de Pax Augusta de opdracht voor een epos over de vestiging van de Romeinse staat. Vergilius schreef daarop de *Aeneis*, het verhaal van de zeven jaar durende zwerftocht van de Trojaan Aeneas, die de stamvader van het Romeinse geslacht der Iulii zou worden, waartoe onder anderen Caesar, Augustus, Caligula en Nero behoorden.

Augustus geldt nog steeds als het symbool van de Romeinse beschaving, de man die Rome aantrof als een stad van baksteen en het achterliet als een stad van marmer. Maar van Augustus is ook bekend dat hij zijn latere derde vrouw Livia dwong om van haar man te scheiden terwijl zij van die man zwanger was. Op zijn sterfbed nodigde hij de aanwezigen uit om te applaudiseren.

Tegenover het Ara Pacis staat het MAUSOLEUM VAN AUGUSTUS, dat al werd gebouwd in 27 v.Chr. De eerste die hier, in 23 v.Chr., werd bijgezet was Augustus' neef Marcellus, de zoon van zijn zuster Octavia, naar wie het *Theater van Marcellus (p. 270) aan de Via del Teatro di Marcello is genoemd. Later vonden onder anderen Augustus zelf (die in 14 n.Chr. stierf) en de keizers Tiberius, Claudius en Nerva in het mausoleum hun laatste rustplaats, maar Augustus' dochter Julia, die door haar vader werd miskend, en Nero waren er niet welkom. De urn die ooit de as bevatte van Agrippina, de moeder van Caligula, werd later op de markt op het Capitool als graanvat gebruikt. Ze wordt nu bewaard in de Capitolijnse musea. Bij het mausoleum werd in de veertiende eeuw het lichaam van de vermoorde volkstribuun Cola di Rienzo verbrand (*Capitool, p. 32). Van het monument werden grote hoeveelheden travertijn geroofd om er elders mee te bouwen.

Het gebouw heeft een doorsnede van negentig meter. Oorspronkelijk stond er een vierenveertig meter hoge kegel op, met daarbovenop een beeld van Augustus. Voor het mausoleum bevonden zich ooit twee obeliskken. De ene staat nu op het plein voor het Quirinaal en de andere achter de Santa Maria Maggiore. In de Middeleeuwen was het mausoleum een fort en nog in de achttiende eeuw deed het dienst als arena voor stierengevechten. In het begin van de twintigste eeuw, tot in de vroege jaren dertig, fungeerde het mausoleum als concertzaal. De beeldhouwer Enrico Chiaradia gebruikte het als atelier. Hij maakte er het reusachtige ruitersstandbeeld van koning Victor Emanuel II dat deel uitmaakt van diens monument op de Piazza Venezia

(*Monument voor Victor Emanuel, p. 111). Mussolini wilde in het mausoleum worden begraven en had het speciaal daarvoor willen laten restaureren. Nadat hij in 1945 op de vlucht naar Zwitserland samen met zijn maitresse Clara Petacci door partizanen was vermoord, kon daar natuurlijk geen sprake meer van zijn. Hij ligt nu begraven in zijn geboortedorp Dovia di Predappio bij Forlì.

Vlakbij het Ara Pacis en het mausoleum staat de neoclassicistische kerk SAN ROCCO. De gevel is het werk van Giuseppe Valadier, de architect die ook de Piazza del Popolo zijn huidige aanzien gaf. Toen in de veertiende eeuw in Rome de pest heerste, wijdde Sint-Rochus zich aan het helpen van de slachtoffers. Hij raakte zelf echter ook met de ziekte besmet. Sint-Rochus, wiens naam zou voortleven in het woord 'rochelen', leefde voortaan teruggetrokken en eenzaam in een grot, waar hem door tussenkomst van de Heer elke dag een stuk brood werd gebracht door een hond, die zijn onafscheidelijke vriend werd. Om dat te gedenken worden op zijn feestdag (16 augustus) in dit kerkje kleine gewijde broodjes aan de gelovigen uitgedeeld, waarvan er traditioneel ook een aantal naar de paus wordt gebracht.

Tot aan het einde van de negentiende eeuw hoorde bij de kerk een hospitaal waar vrouwen die hun kind niet wilden houden anoniem konden bevallen. Om incognito te blijven droegen de vrouwen sluiers en hun kraambed was alleen voorzien van een nummer. De bevalling zelf en de eerste week van hun verblijf waren gratis. Behalve de geneesheren en de vroedvrouwen kreeg niemand hen te zien en geen mens kende hun naam. Wanneer moeder of kind de bevalling niet overleefden, werden ze ook anoniem begraven. De afgestane borelingen werden naar het weeshuis bij het hospitaal Santo Spirito in Sassia aan de Borgo Santo Spirito gebracht (*Engelenburcht, p. 63 en * Via della Conciliazione, p. 301).

Op de rechter zijgevel van de San Rocco is tevens een watermeter te zien, waarop de niveaus van opeenvolgende Tiberoverstromingen worden aangegeven.

Aan de nabijgelegen Piazza del Porto di Ripetta, waarvan de naam herinnert aan het kleine Tiberhaventje dat zich hier voor de inmuring van de rivier bevond, liet Pius v in 1569 de Romeinse hoeren opsluiten in een soort getto dat met poorten kon worden afgesloten.

Een eind voorbij het Ara Pacis staat in de Via di Ripetta links het Istituto di Belle Arti, in de volksmond ook wel het 'ferro di cavallo' (hoefijzer) genoemd, naar de vorm van het gebouw. Het instituut werd opgericht onder

Gregorius XVI (1831-1846). De buurtbewoners waren er aanvankelijk niet zo gelukkig mee, want kunstenaars hadden een reputatie van losbandigheid en er werd gevreesd voor de eer van de jonge meisjes. Tijdens de officiële inhuldiging van het gebouw was ook de paus aanwezig, die van de gelegenheid gebruikmaakte om de verschillende vertrekken te bezichtigen. Toen hij op een gegeven moment uit een van de ramen keek, probeerde een wanhopig gesticulerende vrouw in een pand aan de overzijde zijn aandacht te trekken. Ze schreeuwde naar de Heilige Vader dat ze zich zorgen maakte over de maagdelijkheid van haar dochters. De paus begreep de ernst van de situatie en liet de ramen aan die zijde van het instituut dicht metselen.

AURELIAANSE MUUR

KEIZER AURELIANUS gaf in 271 opdracht tot de bouw van deze ongeveer negentien kilometer lange stadswal, die onder zijn opvolger Probus zou worden voltooid. De muur omsloot de zeven heuvels van de stad en diende Rome te beschermen tegen aanvallen van de Germanen. Hij was zes tot acht meter hoog, 3,50 m dik en had om de dertig meter een verdedigingstoren, ongeveer 380 in totaal. De keizers Maxentius en Honorius hebben hem (respectievelijk in de vroege vierde eeuw en de eerste jaren van de vijfde eeuw) nog versterkt en dubbel zo hoog gemaakt.

Uit de vierde eeuw v.Chr. dateert de muur die algemeen bekendstaat als de MUUR VAN SERVIUS TULLIUS, waarvan hier en daar in de stad nog gescheiden resten te zien zijn, zoals links van het *Stazione Termini (p. 267).

De Aureliaanse muur kende achttien stadspoorten, die grotendeels bewaard zijn gebleven. De best bewaarde poorten zijn de Porta San Sebastiano en de Porta San Paolo.

Men komt door de Porta San Sebastiano wanneer men vanuit de stad naar de Via Appia gaat. Haar oorspronkelijke naam was trouwens Porta Appia, maar ze werd herdoopt omdat ze op de weg lag naar de Catacomben van San Sebastiano, die waren uitgegroeid tot een populair bedevaartsoord. Vlak voor deze poort ligt de zogenaamde Drususboog, die ooit deel heeft uitgemaakt van een aquaduct en dus geen triomfboog is. In de Porta San Sebastiano is het Museo delle Mura di Roma ondergebracht.

De Porta San Paolo ligt aan het begin van de weg naar Ostia en heette daarom aanvankelijk Porta Ostiense. Ze kreeg haar huidige naam omdat aan

die weg de kerk Sint-Paulus-buiten-de-muren ligt.

Tussen de Porta Pinciana en de Porta del Popolo loopt langs de Aureliaanse muur de Via del Muro Torto (de straat van de gebogen muur). Volgens de legende boog de muur zich voorover uit ontzag voor Petrus, die erlangs liep op weg naar zijn martelaarsdood. Daarop beloofde Petrus deze muur te zullen beschermen. Om die reden weigerden werklieden een bres in de muur dicht te maken toen deze in 536 door de Byzantijnse generaal Belisarius werd versterkt en gerestaureerd. Ze vertrouwden op de bescherming van Petrus. Het geloof daarin was zelfs zo sterk dat de Ostrogoten bij hun bestorming van Rome in 545-546 de stad niet durfden in te nemen via deze nochtans niet verdedigde bres.

Een deel van de ongewijde grond langs de muur werd in vroeger tijden gebruikt als begraafplaats voor zondaars die niet in aanmerking kwamen voor een christelijke begrafenis. Omdat zij die er werden begraven onwaardig werden geacht, is het ook een van de locaties die wordt aangewezen als de begraafplaats waar Nero na zijn zelfmoord ter aarde zou zijn besteld.

Op deze plek werden ook de Romeinse prostituees begraven. Aan het einde van de zestiende eeuw waren die zo talrijk dat kardinaal Rusticucci in 1592 het besluit uitvaardigde dat de begraafruimte moest worden vergroot. De publieke vrouwen die vóór hun dood spijt betoonden en biechtten of een huwelijk aangingen hadden overigens alsnog recht op een christelijke begrafenis.

Hier werden ook Angelo Targhini en Leonida Montanari begraven, twee geliefden die lid waren van een geheim politiek genootschap en vanwege subversieve activiteiten door paus Leo XI ter dood waren veroordeeld. Op 23 november 1825 werden ze onthoofd. Heel Rome leefde met hen mee en hun graf bleef lange tijd een soort bedevaartsoord voor geliefden. Daardoor zou de Muro Torto in de loop der jaren ook de plaats worden waar Romeinse jongeren met liefdesverdriet zich te pletter kwamen storten. Om dat te beletten werd aan de buitenzijde van de muur een soort metalen hekwerk aangebracht.

Er wordt verteld dat de geesten van Angelo en Leonida elke nacht op de muur verschijnen om er te komen spoken met hun hoofd onder de arm. Wie moedig genoeg is om de spookverschijningen te trotseren, kan naar verluidt van hen de winnende lottocijfers krijgen.

AVENTIJN

OP DE AVENTIJN, een van de zeven heuvels waarop Rome is gebouwd, zou Remus zich hebben gevestigd. Hier zijn enkele bijzondere bezienswaardigheden te vinden, zoals de SANTA SABINA.

Deze kerk uit de vijfde eeuw is gewijd aan de Heilige Sabina, een Romeinse edelvrouw die zich door haar Griekse slavin tot het christendom had laten bekeren. Daarvoor werden zij onder keizer Hadrianus allebei ter dood gebracht.

De kerk is nu eigendom van de orde der dominicanen, die werd gesticht door de Heilige Dominicus. Dominicus (1170-1221) was afkomstig uit Spanje en heette oorspronkelijk Domingo de Guzman. Hij was een vroom man die dagelijks tot na middernacht bad op het martelaarsgraf van de heilige Sabina. De duivel was daar niet van gediend en slingerde Dominicus een steen naar het hoofd, die, gelukkig voor de heilige, zijn doel miste. Deze grote ronde zwarte hellekei werd bewaard en op een voetstuk geplaatst. Hij is ook nu nog te zien, links achteraan in de hoek van de kerk, naast het kapelletje dat gewijd is aan de Heilige Dominicus. Het martelaarsgraf, waarvan de deksteen gebarsten is door de actie van de duivel, bevindt zich vooraan in het koor.

Achteraan in de voorhal bevindt zich rechts de vijfde-eeuwse toegangsdeur met achttien scènes uit het Oude en het Nieuwe Testament. Bovenaan links op die deur treft men een houtsnede aan die tot de oudste christelijke afbeeldingen van de kruisiging behoort.

Op dezelfde deur, op het derde paneeltje van links, het vierde van bovenaf, vindt men een afbeelding van de doortocht van de joden door de Rode Zee. Het hoofd van de farao werd veranderd in dat van Napoleon.

Tegenover de deur is door een raampje nog steeds de sinaasappelboom te zien die de Heilige Dominicus daar zou hebben geplant. Rechts van de boom is op een klein bas-reliëf aan de binnenzijde van een cirkelvormig muurtje de biddende Dominicus afgebeeld.

Vlakbij de Santa Sabina staat de kerk SANT' ALESSIO. Alessio leefde in de vierde eeuw en was de zoon van de Romeinse senator Eufemianus, wiens huis op deze plek heeft gestaan.

Alessio had zich tot het christendom bekeerd. Op zijn trouwdag liep hij, om te ontsnappen aan het huwelijk dat zijn vader hem had opgedrongen, van huis weg. Na jarenlange omzwervingen in het Oosten toonde hij berouw.

Met hangende pootjes kwam hij terug en smeekte om gastvrijheid. Zijn vader herkende hem niet en verleende de arme pelgrim onderdak. Alessio werkte vervolgens zeventien jaar lang als knecht in zijn ouderlijk huis, waar hij onder de trap mocht wonen, op welke plek hij ook de laatste adem zou uitblazen. Pas vlak voor zijn dood verklapte hij het geheim van zijn levensverhaal aan de paus, die het, nadat Alessio overleden was, aan zijn vader en de door hem in de steek gelaten vrouw vertelde. Toen Alessio stierf, begonnen alle klokken van Rome spontaan te luiden.

Meteen links van de ingang van de kerk staat een beeldhouwwerk dat de heilige onder zijn trap voorstelt. Een deel van de trap wordt hier in een urn bewaard. Op een fresco in de *San Clemente (p. 169) wordt het verhaal eveneens afgebeeld.

Tegen de achterwand van de apsis staan twee zuiltjes in zogenaamd cosmatenwerk: stukjes gekleurd marmer die in decoratieve geometrische patronen zijn gelegd. Deze vorm van kunstnijverheid is genoemd naar de familie di Cosma, het bekendste geslacht van mozaïekleggers dat afkomstig was uit Griekenland en werkzaam was tussen 1100 en 1300. Hun creaties en andere kunstwerken in de cosmatentraditie zijn overal in Romeinse kerken terug te vinden. De zuiltjes in de Sant'Alessio – oorspronkelijk waren het er negentien – zijn door Jacobus Laurentius di Cosma versierd, zoals op het rechter zuiltje te lezen staat: 'Jacobus Laurentii fecit'.

De crypte onder de kerk is de enige Romaanse in Rome. Ze mag niet zonder toestemming worden bezichtigd. Hier worden onder een tegel op het altaar relikwieën bewaard van de Heilige Thomas Becket, de Engelse aartsbisshop die in 1170 in de kathedraal van Canterbury door huurmoordenaars werd gedood, waarschijnlijk in opdracht van koning Hendrik II, die hem aanvankelijk nochtans als zijn opvolger had aangewezen. Ook de zuil waaraan Sint-Sebastiaan was vastgebonden toen hij met pijlen doorboord werd bevindt zich in deze crypte. Het is de centrale zuil onder het altaar.

Een paar honderd meter verder op de Aventijn ligt de PIAZZA DEI CAVALLIERI DI MALTA. Aan dit plein, het enige architecturale werk van de uit Venetië afkomstige tekenaar en etser Giovanni Battista Piranesi (1720-1778) bevindt zich de toegangspoort van de priorij van de Maltezer ridders. Het plein werd in de jaren 1764-1766 aangelegd in opdracht van de toenmalige grootmeester van de orde, die een neef was van Clemens XIII.

De priorij was de residentie van de grootmeester – tegenwoordig is dat het paleis in de Via Condotti (*Spaanse Trappen, p. 255) – en werd gebouwd op

een terrein dat de Maltezer ridders hadden geërfd van de orde der tempe- liers. In het domein ligt ook de kerk van de orde, de Santa Maria dell'Aventi- no, die gewoonlijk SANTA MARIA DEL PRIORATO wordt genoemd, omdat op deze plek vroeger de priorij van de benedictijnen lag. Het paleis, de kerk en het park zijn extraterritoriaal gebied en daarom niet onderworpen aan de Italiaanse staatswetgeving. Zonder speciale toestemming mogen zij niet worden betreden. Men staat dus voor een gesloten poort. Toch loont het de moeite om even door het SLEUTELGAT te kijken, althans de sleutelgatvormi- ge opening in de poort, die een zeldzaam, caleidoscopisch uitzicht biedt op de koepel van de Sint-Pieter, omkranst door het lover van de tuin.

De SANT' ANSELMO is een moderne, eind-negentiende-eeuwse benedictij- nenkerk, ontworpen door Hildebrand d' Hemptinne, een voormalig abt van de abdij van Maredsous in de Belgische Ardennen, samen met Francesco Vespignani.

CAMPO DE' FIORI

DIT LEVENDIGE PLEIN dankt zijn naam aan het feit dat hier tot 1431 een bloemenveld lag, al wordt ook wel beweerd dat het is vernoemd naar Flora, de geliefde van Pompeius, wiens theater hier vlakbij lag. Vroeger vonden hier ook paardenrennen plaats.

Nu wordt er dagelijks (behalve op zondag) een prettig rommelige, volkse markt gehouden met groenten, fruit, vlees, specerijen en bloemen, en lopen er kleurrijke figuren rond.

Een tijdlang was het plein een openbare executieplaats. Een van de straat- jes die op de vlakbij gelegen Piazza Farnese uitkomt heet Vicolo de' Venti, ter herinnering aan de twintig ketteren die op de Campo de' Fiori op gruwelijke wijze werden terechtgesteld: ze werden in kokende olie gegooid. En de naam van de Via della Corda, een andere verbindingstraat tussen de Campo de' Fiori en de Piazza Farnese, herinnert aan de galg.

De Campo de' Fiori was ook de plek waar de dominicaan Giordano Bruno, die door de Inquisitie van ketterij werd beschuldigd, op 17 februari 1600 op de brandstapel stierf. Hij was een van de belangrijkste filosofen uit de Re- naissance en de eerste om te opperen dat de sterren verspreide zonnen in het universum zijn en zich niet ophouden in een soort bolschil die de grens van het heelal uitmaakte, zoals Johannes Kepler dacht. Toen Bruno naar de

brandstapel werd gevoerd, raapte hij uit het stof een strohalm op ten teken van zijn eigen broze en kwetsbare onkreukbaarheid.

Bruno zou bij de Inquisitie zijn aangegeven door de Venetiaanse edelman Giovanni Mocenigo, die beweerde dat Bruno hem en anderen had verteld hoe ze goud konden maken. Omdat dit Mocenigo niet lukte, was hij zo misnoegd dat hij de dominicaan wegens tovenarij aanklaagde, waarop de Inquisitie gretig inging, met de bekende gevolgen.

Bruno's standbeeld, een werk van Ettore Ferrari uit 1887, staat op het plein. Bovenaan op het voetstuk bevinden zich portretmedaillons van acht andere 'kettters'.

Ook in het leven van Vannozza Catanei (Monna Vanna) speelde de Campo de' Fiori een belangrijke rol. Zij was de minnares van Rodrigo Borgia, de latere paus Alexander VI, en de moeder van Lucrezia en Cesare Borgia. Nadat de paus haar voor de veel jongere Giulia Farnese had ingeruild, dreef ze op het plein een aantal herbergen. Overigens zou ze na haar verhouding met de paus nog driemaal trouwen en nog negentien kinderen krijgen.

Op de hoek van de Campo met de Via del Pellegrino is haar wapenschild met het pauselijk wapen te zien. En boven de portiek van het huis op de hoek van de Vicolo del Gallo nr. 13 en de Via dei Cappellari hangt een klein wapenschild, een combinatie van het hare, dat van haar derde man en dat van Alexander VI. Op de zijgevel van datzelfde huis hangt links vooraan in de Via dei Cappellari een madonna-afbeelding met daaronder in het Latijn de tekst: 'U zijt volmaakt mooi en in u is geen smet', een liturgisch vers afkomstig uit de vespers. Dat heeft uiteraard geen betrekking op Vannozza maar op het madonnabeeld.

CANCELLERIA

DE CANCELLERIA, EEN van de mooiste renaissancepaleizen van Rome, staat op de Piazza della Cancelleria, links van de Corso Vittorio Emanuele II. Dit gebouw is de pauselijke kanselarij en behoort dus tot het Vaticaanse grondgebied.

In 1486 werd begonnen met de bouw ervan. Hiervoor werden stenen uit het Colosseum gebruikt. De opdrachtgever was kardinaal Raffaele Riario (volgens anderen Giovanni Riario), een neef van paus Sixtus IV, die dit ambitieuze bouwproject financierde met de zestigduizend scudi die hij tijdens één

nacht gokken had gewonnen van Francesco Cybo, een zoon (anderen zeggen een neef) van Innocentius VIII, de opvolger van Sixtus. Toen het paleis in 1495 voltooid was, misschien door Bramante, waren de kosten tot meer dan het dubbele van dat bedrag opgelopen.

De Cancelleria heeft in de loop der tijden aan heel wat prominente persoonlijkheden onderdak geboden en is het toneel van een aantal historische gebeurtenissen geweest. In 1527 tekende kardinaal Colonna hier de overgave aan de troepen van Karel V, die de beruchte 'Sacco di Roma', de plundering van Rome, tot gevolg had. Onder Napoleon was in de Cancelleria het keizerlijk tribunaal en later ook het keizerlijk hof gevestigd. Het opschrift 'Corte Imperiale' boven het toegangsportaal herinnert daar nog aan. In 1848 werd het paleis de zetel van het Romeinse parlement, en een jaar later werd hier door Garibaldi de (zoals zou blijken kortstondige) Romeinse republiek uitgeroepen. Tegenwoordig bevindt zich in de Cancelleria onder andere de pauselijke rechtbank, die onder meer bevoegd is voor de nietigverklaring van kerkelijke huwelijken.

De voornaamste bezienswaardigheid in het gebouw is de zogenaamde 'zaal der honderd dagen', met fresco's die Vasari tussen 16 augustus en 23 november 1546 heeft geschilderd in opdracht van paus Paulus III. Vasari was er nogal trots op dat hij de klus in slechts honderd dagen had geklaard, wat zijn vriend Michelangelo deed opmerken: 'Dat zie je er dan ook wel aan.' De zuilen rond de binnenplaats zijn afkomstig uit de oude San Lorenzo in Damaso.

Leo X Medici maakte het paleis in 1517 afhandig van kardinaal Raffaele Riario omdat deze betrokken zou zijn geweest bij een samenzwering van kardinalen tegen de paus; in ruil voor het paleis werd het doodvonnis dat tegen hem was uitgesproken niet uitgevoerd.

Op de tweede verdieping werd een theaterzaal in het palazzo ingebouwd. Naar aanleiding van de geboorte van een Franse kroonprins werd er in 1729 een toneelstuk opgevoerd en er werden concerten georganiseerd waaraan werd deelgenomen door Corelli, Vivaldi, de Scarlatti's en Händel.

In de Cancelleria is de basiliek SAN LORENZO IN DAMASO opgenomen. De oorspronkelijke kerk uit 380 stond op de plek waar nu de binnenplaats van de Cancelleria ligt, maar werd daar afgebroken en in 1495 weer opgebouwd op haar huidige locatie, waarschijnlijk door Bramante. De kerk werd verscheidene malen ingrijpend verbouwd, onder anderen door Bernini in 1640, door Giuseppe Valadier in 1807, en nog eens door Virginio Vespignani

in de periode 1868-1882. In de eerste zijkapel rechts wordt een veertiende-eeuws houten kruisbeeld bewaard dat ooit tot de Heilige Brigida van Zweden zou hebben gesproken. Tijdens de Franse bezetting deed deze kerk dienst als paardenstal. De ingang ligt aan de Piazza della Cancelleria.

Onder de Cancelleria liggen een Mithrasheiligdom en een ondergronds meertje waarin zich het graf bevindt van consul Aulus Hirtius, die sneuvelde in de slag van Modena in 43 v.Chr. en die een seksuele relatie zou hebben gehad met, jawel, de latere keizer Augustus.

CAPITOO L

HET VIJFENVEERTIG METER hoge Capitool is de kleinste van de zeven heuvels waarop Rome is gebouwd.

In de Romeinse koningstijd, een periode waarvan weinig bekend is maar met tal van legenden is omgeven, stond op de Capitoolheuvel een machtige Jupitertempel met een gouden dak, het belangrijkste heiligdom van het antieke Rome, dat voor de stad dezelfde betekenis had als het Parthenon voor Athene.

Volgens de Griekse geschiedschrijver Dionysius van Halicarnassus stuitte men bij het leggen van de fundamente van deze tempel in 509 v.Chr. op een schedel waar het bloed nog vanaf droop. De toenmalige koning van Rome, Tarquinius Superbus, wendde zich tot het Orakel van Delfi in Griekenland, dat hem meedeelde dat Rome het 'hoofd' van de wereld zou worden. De schedel werd toegeschreven aan de mythische figuur Tulus (of Olus). Aan deze 'caput Toli' (hoofd van Tulus) zou de heuvel zijn naam danken, maar soms wordt deze ook wel in verband gebracht met het Latijnse woord 'oleo' (ui), omdat er ooit een uienveld, een campo d'oleo, zou hebben gelegen.

Het Capitool werd inderdaad het 'caput mundi', het hoofd van de wereld, de plek van waaruit het Romeinse imperium bestuurd werd, en waar ook de staatsarchieven en de munt lagen.

Ongeveer op de plek waar de kerk Santa Maria in Aracoeli staat bevond zich in de oudheid een Tempel van Juno Moneta, waar de Romeinse munt zetelde. Het woord 'moneta', dat in allerlei westerse talen is doorgedrongen (denk aan het Nederlandse 'munt'), is volgens Cicero afgeleid van het Latijnse werkwoord 'monere' (waarschuwen). 'Moneta' werd aan de naam van de

godin toegevoegd omdat er tijdens een aardbeving uit de Tempel van Juno een stem zou zijn opgeklonken om de mensen te waarschuwen. Volgens de veelzijdige zevende-eeuwse geleerde Isidorus van Sevilla wilde Juno Moneta echter de muntmakers waarschuwen om niet te sjoemelen met het gewicht en de zuiverheid van het metaal waaruit ze munten sloegen, en volgens weer andere bronnen zou het gegak waarmee de ganzen de Romeinen waarschuwden voor de Gallische aanval op het Capitool (in 387 v. Chr.) aan de basis van de toevoeging ‘Moneta’ hebben gelegen (Zie hieronder).

Toen de pausen in Avignon verbleven (1305-1377), raakte Rome ontvolkt en kwam het Capitool in verval. Het deed nog slechts dienst als geitenweide, terwijl op het Forum Romanum de koeien graasden. In de volksmond heette het Capitool toen de Monte Caprino, de geitenberg, waaraan de Via di Monte Caprino nog herinnert.

De Piazza del Campidoglio is een trapeziumvormig plein met een prachtige, in een ovaal vervatte stervormige tekening, dat door Michelangelo werd ontworpen nadat paus Paulus III zich tijdens het bezoek van keizer Karel V aan Rome in 1536 diep geschaamd had voor de modderige aanblik. Pas in 1940 heeft Antonio Muñoz de bestrating voltooid, op basis van een ets van Etienne Dupérac naar Michelangelo uit 1567.

De trap naar het Capitool wordt de CORDONATA genoemd, Italiaans voor een hellende straat met zeer lage traptreden. De naam van de trap wordt ook wel in verband gebracht met het woord ‘corda’ (koord), omdat de geribbelde steen, die paarden meer houvast moest bieden op de helling, aan touwen doet denken. Deze opgang werd eveneens ontworpen door Michelangelo. Hij begon in 1548 met de aanleg ervan, maar het werk vorderde slecht en werd na de dood van Michelangelo in 1564 zelfs helemaal gestaakt. Pas in 1578 werd de draad door Giacomo della Porta weer opgepakt, die de Cordonata in 1582 voltooidde. Della Porta wijzigde Michelangelo’s plannen enigszins, zodat de trap iets minder steil werd. In 1929 werd hij in het kader van de aanleg van de Via del Mare, die nu Via del Teatro di Marcello heet, ingekort. De twee leeuwen onderaan de trap staan daar sinds 1587. Ze werden ooit gevonden op het Marsveld en zijn afkomstig uit Egypte. Tussen 1880 en 1956 werden ze in het Capitolijns museum bewaard. Wanneer er vroeger een nieuwe paus was verkozen, stroomde er op de dag dat de kerkleider de kathedraal van Rome (Sint-Jan van Lateranen) feestelijk in bezit ging nemen wijn uit de leeuwenmuilen, aan de ene zijde witte wijn en aan de andere rode. Het volk kwam dan met potten, ketels, kruiken, flessen en wat dies meer zij wijn ha-

len of hem ter plekke drinken. Dat het daarbij vaak tot opstootjes kwam, hoeft geen betoog.

Links van de opgang staat het beeld van de laatste Romeinse volkstribuun, Cola di Rienzo, een werk van Girolamo Masini uit 1887. Cola di Rienzo (ca. 1313-1354) was de zoon van een cafébaas en heette in werkelijkheid Nicola Gabrini. Hij las zo goed en zo kwaad als hij kon de klassieke Latijnse teksten en wilde, geïnspireerd door zijn lectuur, de oude grandeur van Rome weer tot leven brengen. Uit de paardenbek van het ruitersstandbeeld van Marcus Aurelius liet hij wijn stromen. In 1347 richtte hij zijn Nieuwe Staat op en liet hij zich in de Santa Maria Maggiore tot volkstribuun kronen. Hij voerde zelfs een andere tijdrekening in voor zijn nieuwe republiek, maar die hield geen stand. Hij werd beschuldigd van ketterij, in de boeien geslagen en gevanke-lijkt naar Avignon gebracht, waar de pausen in die tijd resideerden. Van daaruit werd hij naar Rome teruggestuurd om er de pauselijke macht te herstellen. Door zijn tirannieke optreden verloor hij alle krediet bij het volk. Op 8 oktober 1354 werd hij aan de voet van het Senatorenpaleis omgebracht door een zekere Cecco dello Viecchio, die een puntige houten staak (volgens anderen een dolk) in zijn buik stak. Nadat hij was vermoord, werd zijn lijk opgehangen in de San Marcello al Corso, een kerk aan de *Via del Corso (p. 293), en kort daarop bij het Mausoleum van Augustus verbrand. Masini's beeld staat op een voetstuk dat is gemaakt van fragmenten van monumenten uit de oudheid, omdat Di Rienzo zijn republiek wilde funderen op de erfenis van het antieke Rome. Richard Wagner heeft aan diens leven de opera *Rienzi* (1842) gewijd, die overigens pas in 1969 voor het eerst in Rome werd opgevoerd.

Vlakbij het beeld van Cola di Rienzo stond van 1872 tot circa 1960 een kooi waarin een levende wolf zat opgesloten, ter herinnering aan de wolvin die Romulus en Remus zou hebben gezoogd. Aan de voet van de heuvel, in de grotten van het Capitool, bevond zich vroeger een gekooide arend. Deze beide dieren komen als symbolen in het wapenschild van de stad voor. De wolf naast de Cordonata moest daar weg na acties van dierenbeschermers. De lege arendskooi is ongeveer honderd meter rechts van de Cordonata nog te zien, aan de linkerkant van de Via del Teatro di Marcello. In de Middeleeuwen werd er op het Capitool een leeuw gehouden. Dit dier figureerde destijds naast de wolf en de arend in het wapen van Rome.

Bovenaan de Cordonata vindt men de beelden van de tweelingbroers Castor (links) en Pollux (rechts), zonen van Leda en Zeus, die de 'Dioscuren'

(zonen van god) worden genoemd. Ze zijn niet alleen de beschermers van Rome, maar ook van zeevaarders, ruiters en vuistvechters. De vreemde kapjes op hun hoofd zijn de halve schalen van zwaneneieren. De beelden werden gevonden bij de Tempel van Castor en Pollux in het getto. Ze lagen toen in stukken, wat er nog aan te zien is. In 1583 werden ze hier neergezet.

De oppergod Zeus (Jupiter), die niet afkerig was van een slippertje, had Leda, de vrouw van de Spartaanse koning Tyndareos, in de gedaante van een zwaan ‘genomen’, waaruit de tweeling werd geboren. Vreemd genoeg was alleen Pollux onsterfelijk. Toen Castor was gestorven, verleende Zeus hem op aandringen van Pollux alsnog onsterfelijkheid, waaraan echter de voorwaarde verbonden was dat de broers voortaan afwisselend één dag in de onderwereld en één op de Olympus zouden verblijven. Omdat deze toestand op den duur onhoudbaar werd, maakte Zeus van hen twee sterren en sindsdien leven ze voort als het sterrenbeeld Tweelingen. In circa 499 v.Chr. zijn ze vanuit hun sterrenbeeld op de aarde neergedaald om verslag uit te brengen over de Romeinse overwinning op de Latijnen in de slag bij het meer van Regillus.

Volgens een middeleeuwse kroniek op naam van magister Gregorius stonden in de oudheid op het Capitool zeventig bronzen beelden, symbolen voor de provincies van het Romeinse rijk. Op de borst droegen die beelden de naam van de betreffende provincie en rond hun hals hing een belletje. Wanneer een provincie in opstand kwam, begon het belletje te rinkelen. De priesters die de beelden dag en nacht bewaakten verwittigden dan meteen de keizer, die vervolgens zijn troepen in paraatheid bracht. Een andere versie van dit verhaal wil dat de beelden in het Pantheon stonden en dat ze hun zwaard hieven als er gevaar dreigde.

Sommigen schrijven de onaantastbaarheid van het toenmalige Rome ook toe aan een reusachtige spiegel die in het Colosseum zou hebben gestaan en die de gehele wereld weerspiegelde, waardoor de Romeinen hun provincies in het oog konden houden. Een andere versie situeert die spiegels op een in 1750 afgebroken toren die deel uitmaakte van het oblatenklooster tegenover de Cordanata. Aan het klooster, de toren en de spiegels herinnert de Via Tribuna di *Tor de' Specchi* (de ‘spiegeltoren’). Wanneer men van de Cordonata komt en de Via del Teatro di Marcello oversteekt, is dat de eerste straat links.

Het beroemdste beeld op het Capitool is het bronzen (en oorspronkelijk vergulde) RUITERSTANDBEELD VAN MARCUS AURELIUS, die het volk groet. Dit vier meter hoge, bijna vier meter lange en tweeënhalve ton wegende mo-

nument werd in de tweede eeuw opgericht als eerbetoon aan de (in burgerkledij afgebeelde) keizer-filosoof Marcus Aurelius, ter nagedachtenis aan zijn overwinningen op barbaarse volkeren. Het is een van de weinige soortgelijke beelden uit de oudheid dat bewaard is gebleven en heeft als voorbeeld geënd voor alle ruitersstandbeelden van de Renaissance tot vandaag. Volgens de gewoonten van de tijd heeft de ruiter geen zadel en geen stijgbeugels. Het beeld leek zo levensecht dat de schilder Pietro da Cortona (1596-1669) ertegen sprak: ‘Vooruit, vooruit, vergeet je dat je leeft?’

Marcus Aurelius werd in 121 in Spanje geboren en later door Antoninus Pius geadopteerd. Hij regeerde van 161 tot zijn dood in 180. Zijn in het Grieks geschreven bespiegelingen zijn bewaard gebleven. Op de Piazza Colonna staat ook een triomfzuil voor hem, die daar in opdracht van zijn zoon Commodus tussen 180 en 192 werd gebouwd.

Waar het ruitersstandbeeld aanvankelijk gestaan heeft is onzeker, misschien bij de Triomfboog van Septimius Severus op het Forum Romanum. In ieder geval werd het aan het eind van de achtste eeuw op last van de paus voor de Sint-Jan van Lateranen geïnstalleerd, bij het baptisterium, op de plaats waar zich nu de obelisk bevindt. De paus had het daar laten neerzetten omdat hij van mening was dat de ruiter Constantijn voorstelde, de keizer die in 313 bij het Edict van Milaan het christendom bekrachtigde en de zondag als rustdag, de latere dag van eredienst, heeft ingesteld. In 1538 liet paus Paulus III het standbeeld naar het Capitool verplaatsen. Het moest de bekroning van Michelangelo’s plein zijn, hoewel Michelangelo zelf geen voorstander van de verplaatsing was.

Het heeft lang geduurd voor de identiteit van de ruiter bekend was. Men heeft niet alleen aan Constantijn gedacht, maar ook aan Hadrianus, Antoninus Pius, Lucius Verus, Commodus, Septimius Severus, Marcus Curtius, Quintus Quirinus en zelfs aan Theoderik de Grote. Pas tijdens het pontificaat van Sixtus IV (1471-1484) ontdekte men dat het om een afbeelding van Marcus Aurelius ging. Had men de ware identiteit eerder vastgesteld, dan was het beeld waarschijnlijk ten prooi gevallen aan vernietiging, want ook Marcus Aurelius liet christenen vervolgen.

Tot in de twaalfde eeuw lag onder de opgeheven paardenhoef een beeld van een overwonnen gevangene, om het paard te ondersteunen. Aan de hoef lijkt een stukje te zijn aangezet. Andere bronnen vertellen dat onder de hoef een keizerlijke kamerheer was afgebeeld, die de keizerin had verleid, maar door de keizer betrappt was. De vrouw zou zijn doodgestoken en haar min-

naar door de keizer met zijn paard vertrappeld.

Er bestaat een legende die wil dat de ruiter hoegenaamd geen keizer is, maar een niet-geïdentificeerde ridder. In de oudheid werd Rome op zeker ogenblik bezet door een oosterse koning. De ridder bood aan om de agressor te verjagen, maar eiste naast dertigduizend sestertiën ook een standbeeld voor zichzelf. Hij beval de Romeinen zich te bewapenen en zich op een verborgen plek gereed te houden voor actie, terwijl hijzelf op pad ging. Om middernacht werd de aandacht van de ridder getrokken door een roepende uil (volgens sommigen een koekoek) die gealarmeerd was door vreemde geluiden, en zie, daar trof hij onder een boom de vijandelijke koning aan in een compromitterende situatie. Hij was met een dame de liefde aan het bedrijven. De ridder galoppeerde naar de koning, greep hem met één hand bij de haren en bracht hem gevangelijk naar Rome. Toen waarschuwde hij de Romeinen, die erin slaagden hun vijanden, die immers geen aanvoerder meer hadden, te verdrijven. In deze versie geeft de uitgestrekte arm aan hoe de ridder de koning optilde, terwijl onder de hoef de overwonnen koning was afgebeeld.

Als gevolg van dit verhaal zien de Romeinen in de voorste haarlok tussen de oren van het paard een uil of een koekoek. Wanneer het goud van het (zoals gezegd oorspronkelijk vergulde) beeld weer helder zal zijn geworden, zal de haarlok veranderen in een zingende vogel die het einde van de wereld aankondigt. Nu leek het vroeger bij bepaalde weersomstandigheden alsof het beeld goudachtig oplichtte. Het volk van Rome kwam dan naar het Capitool en wierp zich daar op de knieën om te bidden voor vergeving van zijn zonden en voor zijn zielenheil. Dat hielp blijkbaar, want het beeld werd bij een gewijzigde lichtinval weer donkerder.

Ooit was dit monument er de oorzaak van dat de Romeinen dachten dat het op het plein spookte. Vanuit de buik van het paard klonk een vreemd, ondefinieerbaar rommelend geluid. Bij nader onderzoek bleek dat er op een of andere manier een kwakende kikker in de buik van het paard terecht was gekomen.

Nadat het standbeeld van het Lateraan naar het Capitool was verplaatst, benoemde de paus een 'bewaker van het beeld', wat een felbegeerde functie was. De bewaker werd elk jaar beloond met tien pond was, drie pond peper, zes paar handschoenen, enkele dozen bonbons en twee kruiken wijn.

Het ruiterstandbeeld werd in januari 1981 van zijn sokkel gehaald omdat het onherstelbaar beschadigd dreigde te worden door zure regen en uitlaat-

gassen. Het werd grondig gerestaureerd en vanaf april 1990 kon men het rechts op de binnenplaats van het Capitolijns museum opnieuw bewonderen, maar sinds december 2005 staat het in de nieuwe vleugel van het Conservatorenpaleis. De exacte, bronskleurige kopie die de Piazza del Campidoglio nu siert werd daar op zondag 20 april 1997 onthuld, naar aanleiding van het 2750-jarig bestaan van de stad.

De sokkel is een kunstwerk van Michelangelo en gemaakt met stenen van de Castor- en Polluxtempel op het Forum. Het is het enige beeldhouwwerk van Michelangelo dat zich nog in de openlucht bevindt.

Het gebouw achter het ruitersstandbeeld op de Piazza del Campidoglio is het SENATORENPALEIS, het huidige stadhuis van Rome. In de raadzaal staat een fraai standbeeld van Julius Caesar. De klokken in de toren worden alleen bij speciale gelegenheden geluid, bijvoorbeeld wanneer er een paus gestorven of verkozen is. Op 21 april, de verjaardag van de stad, blijven de klokken 's middags om twaalf uur tien minuten lang luiden. Het paleis, dat overigens alleen op zondag toegankelijk is, is gebouwd boven het uit 78 v.Chr. daterende Tabularium, het Romeinse archief waarin de belangrijkste politiek-administratieve documenten, zoals wetteksten en internationale verdragen, werden bewaard. Vanaf het Forum Romanum kan men het Tabularium zien liggen en vanuit de Capitolijnse musea is het te bezoeken.

De beelden onderaan de trappen van het Senatorenpaleis stammen uit de eerste eeuw en zijn afkomstig uit de Thermen van Constantijn. Het linker beeld is een personificatie van de Nijl (die met één arm op een sfinx leunt). Het rechter beeld stelde oorspronkelijk de Tigris voor, maar sinds de kop van de tijger (links) in die van een wolvin, het symbool van Rome, werd veranderd, wordt dit beeld als een symbolische weergave van de Tiber beschouwd. In de centrale nis onder de trappen staat een klein beeld van de godin Minerva, die uit soortgelijke motieven in Roma werd veranderd.

Rechts op de Piazza del Campidoglio staat het Conservatorenpaleis, links het Palazzo Nuovo met het Capitolijns museum. Zij vormen samen de Musei Capitolini.

Het CONSERVATORENPALEIS werd gebouwd tussen 1564 en 1568, naar tekeningen van Michelangelo. De conservatoren waren een soort regenten, die samen met de senaat de stad bestuurden. Op de binnenplaats van dit gebouw vindt men een reusachtige marmeren kop en andere restanten (een hand, een voet...) van een twaalf meter hoog beeld van Constantijn dat afkomstig is uit zijn basiliek op het Forum Romanum. Het beeld was gedeelte-

lijk vervaardigd uit met brons bekleed hout, maar alleen de marmeren fragmenten zijn overgeleverd.

In de grote zaal op de eerste verdieping – de zaal van de Horatiërs en de Curiatiërs – bevinden zich tegenover elkaar de beelden van de rivaliserende pausen Urbanus VIII (1623-1644) en Innocentius X (1644-1655), die gemaakt zijn door respectievelijk Bernini en Algardi. Het Romeinse volk verzettede zich vol verontwaardiging tegen het plan om het beeld van Urbanus in het Conservatorenpaleis op te stellen op een ogenblik dat de paus nog in leven was. Het werd daarom op 24 juni 1640 in het holst van de nacht en in het diepste geheim van het atelier van Bernini hiernaartoe gebracht en door de ramen naar binnen gehesen. Daarmee was een precedent geschapen, want hetzelfde gebeurde in 1650 met Algardi's beeld van Innocentius. De strijd tussen de Horatiërs en de Curiatiërs (*Via Appia, p. 288) staat op de wand tegenover de vensters afgebeeld. Het is een fresco van Cavalier d'Arpino, die in 1595 de opdracht had gekregen de zaal te beschilderen, op voorwaarde dat het werk voor het begin van het Heilig Jaar 1600 klaar zou zijn. Door de drukke bezigheden van de schilder werd het werk echter stilgelegd. Het werd hervat in 1636 en pas beëindigd in 1640.

De voornaamste attractie in Zaal III (de Zaal van de Overwinningen) is 'De doortrekker', een eerste-eeuwse kopie van een Grieks beeld uit 460 v.Chr. Het stelt de jonge heldhaftige herder Marzio uit de buurt van Viterbo voor, die naar het negentig kilometer verwijderde Rome was gerend om de stad te waarschuwen voor oprukkende vijanden. Onderweg trapte de onfortuinlijke jongen in een doorn, maar hij verbeet de helse pijn en liet zich daardoor niet afremmen. Toen hij uitgeput in Rome aankwam, kon hij higgend en stamelend nog net zijn boodschap meedelen, waarop hij, overmand door pijn en vermoeidheid, de geest gaf. In dezelfde zaal staat tegen de wand een prachtige buste van Junius Brutus met ogen van ingelegd ivoor en glas-pasta die het beeld een grote levendigheid geven, een techniek die in de oudheid wel vaker werd toegepast.

Zaal IV, de Zaal van de Wolvin, is genoemd naar het beroemde kunstwerk dat erin wordt bewaard: de Wolvin van Rome, een Etruskisch beeld uit de eerste helft van de vijfde eeuw v.Chr., dat wordt toegeschreven aan de beeldhouwer Vulca uit Veji. Sommige historici beweren dat het beeld de bereikte vrede tussen de eertijds rivaliserende volkeren van de Sabijnen en de Romeinen symboliseert. Anderen zien er een symbool in voor het samenleven van plebejers en patriciërs. In de linker achterpoot is een scheur te zien die in 65

n. Chr. werd veroorzaakt door een bliksemingslag. De figuurtjes van Romulus en Remus zijn er pas in de vijftiende eeuw aan toegevoegd door de Florentijnse kunstenaar Antonio del Pollaiuolo.

Het PALAZZO NUOVO aan de overkant van het plein herbergt het CAPITOLIJNS MUSEUM, dat met hetzelfde toegangskaartje te bezoeken is. Hier bevindt zich 's werelds oudste kunstverzameling, die vanaf 1471 op initiatief van Sixtus IV werd aangelegd. Clemens XII stelde de collectie in 1734 open voor het publiek en stichtte daarmee het eerste openbaar toegankelijke museum ter wereld.

Wat men er in elk geval moet zien is de fontein van Giacomo della Porta op de binnenplaats, met daarop een riviergod, een beeld uit de eerste eeuw. Dat is Marforio, een van de sprekende beelden (*Sprekende beelden, p. 263). In de geklimatiseerde ruimte achter het glas rechts heeft lange tijd het geres-taureerde ruitersstandbeeld van Marcus Aurelius gestaan.

Het kleine meisje dat midden in Zaal II (de Zaal van de Duiven) een duif tegen een slang beschermt is een beeld naar een Grieks origineel uit de derde of tweede eeuw v. Chr. Het mozaïek met vier drinkende duiven op een schaal is gemaakt met minuscule steentjes en is afkomstig uit de Villa Hadriana in Tivoli. Ook het mozaïek met de maskers verdient aandacht. Tegenover deze zaal staat in de galerij het beeld van een knielende gewonde krijger. De torso is die van een discuswerper, maar de Franse beeldhouwer Pierre Etienne Monnot maakte er in de achttiende eeuw dit beeld van.

Het pronkstuk van Zaal III (de Kleine Kamer) is de Venus van Knidos (of Capitoliijnse Venus), de voorstelling van een vrouw die in bad stapt. Dit vaak gekopieerde beeld is een perfecte Romeinse kopie naar het origineel van Praxiteles uit de vierde eeuw v. Chr. Het werd pas in de zeventiende eeuw teruggevonden en in 1750 door Benedictus XIV voor het museum verworven uit een privé-collectie.

In Zaal IV (de Zaal van de Keizers) bevindt zich een schitterende collectie van vijftig fraaie keizersbustes. Vanuit deze zaal groette Victor Emanuel II op 31 december 1870 het enthousiaste volk dat hier in groten getale was samengestroomd om hem toe te juichen als bevrijder en koning.

Zaal V (de Zaal van de Filosofen) herbergt negenenzeventig prachtige portretbustes van schrijvers en filosofen uit de oudheid.

In Zaal VIII (de Zaal van de Gladiator) tenslotte staat 'De stervende Galliër', een Romeinse kopie van een Grieks origineel uit de derde eeuw v. Chr., die in de zestiende eeuw werd teruggevonden in de tuinen van Sallustius

(aan de Piazza Sallustio, vlakbij de Via xx Settembre), maar ooit de Sala Ottagonale (de achthoekige zaal) van Nero's Domus Aurea moet hebben gesierd. Het beeld wordt gezien als een van de belangrijkste artistieke scheppingen uit de oudheid. In dezelfde zaal staat in de hoek tegenover het raam dat op het plein uitkijkt een beeld van een vrouwengestalte in toga dat door Michelangelo werd beschouwd als de mooiste antieke voorstelling van een vrouw.

Een aantal werken uit de Musei Capitolini, waaronder de fraaie Venus van de Esquilijn, was lange tijd ondergebracht in de voormalige elektriciteitscentrale, de CENTRALE MONTEMARTINI aan de Via Ostiense, maar is nu gelukkig terug. De bevreemdende combinatie van oudheid en industriële archeologie in de centrale loont overigens zeer de moeite.

Overigens zijn het Senatorenpaleis, het Conversatorenpaleis en het Capitolijs museum alle drie gebouwd naar ontwerpen van Michelangelo.

Wanneer men rechts van het Senatorenpaleis een klein stukje de Via del Campidoglio inloopt, heeft men een prachtig uitzicht op het Forum Romanum. Een eind naar rechts ligt de TARPEÏSCHE ROTS, van waaraf in de oudheid verraders in de diepte werden gestort. De rots ontleent haar naam aan de Vestaalse maagd Tarpeia, de dochter van Spurius Tarpeius, die het Capitool in de achtste eeuw v.Chr. moest verdedigen tegen de Sabijnen. Gedreven door wraak omdat de Romeinen hun dochters hadden geroofd (*Circus Maximus, p. 45), hadden de Sabijnen zich voorgenomen het ongenaakbare Capitool te bestormen. Tarpeia toonde hun langs welke weg ze de heuvel konden innemen. Voor haar diensten verlangde zij echter een gepaste vergoeding. De Sabijnen beloofden haar te belonen met wat ze aan hun linkerarmen droegen. De jonge vrouw verheugde zich op hun sieraden, maar haar vreugde was van korte duur, want de Sabijnen bedolven haar onder de zware bronzen schilden die ze in hun linkerhanden hielden. Als landverraadster werd ze van de rots te pletter gegooid. De Via di Monte Tarpeo en het Belvedere Tarpeo vereeuwigen die gebeurtenis en haar naam.

De Galliërs hebben bij hun belegering van Rome geprobeerd om het Capitool via de Tarpeïsche rots in te nemen. De helling scheen in eerste instantie een onneembare hindernis te zijn, maar een Gallische verkenners ontdekte sporen van beklimming. Als een Romein dat kon, waren ook de Galliërs daartoe in staat, zo redeneerde hij. In doodse stilte beklom een aantal Gallische krijgers de steile wand. Toen de eerste boven was en het poortje wilde openen dat zich daar bevond, sloegen de waakzame ganzen alarm met hun luide gegak. Een zekere Marcus Manlius stormde verbeterd naar de bres en

stootte de eerste Galliërs manhaftig met zijn schild de diepte in. De commandant van de wachters, die geslapen hadden, werd op beschuldiging van landverraad van de rots geworpen. Toch hield het beleg na het alarm der ganzen niet echt op. De Galliërs boden de Romeinen aan om in ruil voor veel goud hun aanvallen te staken. Nog voor deze koop echter was gesloten kwam dictator Furius Camillus tussenbeide en vuurde zijn manschappen aan met de uitspraak: 'Het is niet met goud dat men Rome verovert, maar met ijzer.' En vervolgens werden de Galliërs met het zwaard verslagen.

In het kleine parkje bovenaan de Tarpeïsche rots, dat te bereiken is door vanaf de Piazza del Campidoglio de trap links naast het Conservatorenpaleis op te gaan en dan door de gang rechtdoor te lopen, werden in vroeger tijden executies uitgevoerd. Daar vlakbij stond een beeld van een paard dat door een leeuw werd aangevallen en er zat ook in een kooi een levende leeuw. Kleine misdadigers, oneerlijke handelaars en chronische schuldenaars werden tijdens marktdagen op het beeld aan de kaak gesteld met een papieren hoed op hun hoofd, waarbij hun gezicht met honing werd ingesmeerd, wat massaal insecten aantrok. Het beeld bevond zich vroeger in de binnentuin van het Palazzo Caffarelli en staat nu in de zaal met het ruitersstandbeeld van Marcus Aurelius in het Conservatorenpaleis.

CATACOMBEN

HET WOORD 'CATACOMBEN' is afkomstig van het Griekse 'kata kumbas', waarmee aanvankelijk alleen een inzinking in de weg bij de basiliek van Sint-Sebastiaan werd aangeduid. Later heetten alle ondergrondse begraafplaatsen 'ad catacumbas', welke uitdrukking ook wel wordt verklaard als 'bij de grotten'.

In Rome zijn meer dan zestig catacomben. Samen zouden ze een totale lengte aan gangen van ongeveer zevenhonderd kilometer hebben. De meeste ervan zijn niet zonder speciale toestemming van een pauselijke commissie te bezoeken. De belangrijkste publiek toegankelijke catacomben zijn die van Callistus (de grootste en de meest indrukwekkende), die van San Sebastiano, die van Domitilla, die van Priscilla, die van Sint-Agnes, die van Ciriaca onder de San Lorenzo fuori le Mura en die van San Pancrazio (Trastevere). De eerste drie liggen vrij dicht bij elkaar, in de buurt van of aan de Via Appia.

De catacomben ontstonden tegen het einde van de eerste eeuw. Ze fungeerden als christelijke begraafplaatsen, die altijd buiten de stadsmuur lagen,